

Georg HOLZER
Institut für Slawistik der Universität Wien
Spitalgasse 2–4, A–1090 Wien
Georg.Holzer@univie.ac.at

O LEKSIKU SLAVENSKOGA SUPSTRATA U AUSTRIJI II. Pregled o građi

Leksik srednjovjekovnih slavenskih dijalekata današnje Austrije određuje se njihovim položajem u kontinuumu općeslavenskih dijalekata s jedne i njihovom pripadnosti kulturnom arealu karolinške misije s druge strane. Osim mogućnosti zaključivanja koje proizlaze i ovih činjenica o leksiku slavenskoga supstrata u Austriji svjedoče još posuđeni apelativi i ponijemčena slavenska osobna imena, a osobito imena zemljopisnih objekata.

1. Slavenski dijalekti na području današnje Austrije ispunjavali su prostor između područja čeških i područja slovenskih narječja, te su bili prijelazni dijalekti između čeških i slovenskih dijalekata u kontinuumu općeslavenskih dijalekata. S time je već mnogo rečeno o leksici slavenskoga supstrata u Austriji. Naime, ako postoji neka riječ i u češkom i u slovenskome, s velikom se vjerojatnosti može zaključiti da je postojala i u slavenskome na području današnje Austrije. I ako postoji neka riječ ili u češkom ili u slovenskom, *s o d r e đ e n o m* se vjerojatnosti može zaključiti da je postojala i u slavenskome na području današnje Austrije. Tu su posrijedi načela dijalekatske geografije, koja se ne odnose samo na leksiku, ali i na nju.

Ako se govori o geografiji riječi u okviru općeslavenskoga kontinuumu dijalekata, radi se uglavnom o riječima *s v a k o d n e v n o g a ž i v o t a*, većinom naslijeđenima iz praslavenskoga. Što se tiče slavenskoga srednjovjekovnog *k u l t u r n o g* leksika u Austriji, može se doći do spoznaja sličnim putem, jer su predmet promatranja opet areali, samo ovaj put ne dijalekatski areali, nego kulturni. Konkretno se tu može govoriti o leksiku zapadne misije za vrijeme kristijanizacije Slavena u 8. i 9. stoljeću. Ishodište kristijanizacije austrijskih Slavena bila je bavarska crkva, to znači salzburška biskupija i poslije nadbiskupija. Ta je salzburška misija imala svoj korpus pobožnih slavenskih tekstova, koji su doduše većinom izgubljeni, ali se zna koji su to tekstovi morali biti, jer su o tome posto-

jali propisi karolinške crkvene politike. Iz toga proizlazi da, i ako ne znamo koje su to bile riječi u tim izgubljenim slavenskim tekstovima, ipak su nam poznati pojmovi za koje su morale postojati slavenske riječi u jeziku srednjovjekovnih Slavena u Austriji. Ovo nije podatak o *signifiantima* riječi slavenskoga u srednjovjekovnoj Austriji, ali o *signifiéima* jest, tako da je i to leksikološki podatak.

No nisu baš svi tekstovi izgubljeni. Brižinski su spomenici vrlo vjerojatno tekstovi koji stoje barem djelomice u tradiciji tekstova salzburške misije, tako da je opravdano pretpostaviti da je njihov leksik bio u uporabi i u slavenskome Austrije, ukoliko se ionako ne radi o tekstovima nastalima u Austriji, što mi se, na temelju dijalekatske geografije, čini vrlo vjerojatnim. No i prijevod molitve svetoga Emmerama u Euhologiju Sinaitskome posredan je proizvod bavarske, dakle salzburške misije u Slavena podložnih salzburškoj crkvi, tako da se može tvrditi kako je leksik sadržan u molitvi svetoga Emmerama u Euhologiju Sinaitskome i fragmentarno također u Brižinskim spomenicima bio i dio leksika slavenskoga idioma u Austriji. U karolinškim crkvama u Austriji molili su molitvu svetoga Emmerama sigurno i Bajuvari i Slaveni, i to svaki na svojem jeziku. Također riječi salzburške misije u Kijevskim listićima moguće je smatrati riječima, koje su pripadale i slavenskomu jeziku na području današnje Austrije.¹

2. Na žalost nema popisa srednjovjekovnih slavenskih riječi Austrije niti glosa koje bi prevele slavenske apelative na, recimo, latinski, kako su to inače tipična vrela za leksiku supstratnih jezika ili takozvanih *Restsprachen*. Ali raspoložemo nečime sličnim, nekom vrstom nenamjerne glose. Radi se o popisu sluga i sluškinja iz godine 864. u povelji, kojom kuruški comes Gundaker i salzburški nadbiskup Adalwin razmjenjuju posjede uključujući ljude koji ih obrađuju:

[...] *in Karantana in loco vocato Kurca [...] colonias VI et servos quinque cum uxoribus et filiis quorum nomina sunt: Biula, Zirneu, Betaneo, Trebiznec, Nasmus, et manentes servos XV cum coloniis et uxoribus et filiis et aliis utensilibus — hec sunt autem nomina horum servorum: Wolato et frater eius, Zebedrach et frater eius, Ecbratonas, Domemus, Tiecosit, Chrotila, Turdazo, Godemus, Razemuzza, Zebemir, Zirna, Drasma [...]*

Ovdje je neki Slaven predstavio svoje sunarodnjake da bi pisar napisao njihova imena: *Wolato, Zebedrach, Domemus* itd., ali njemački pisar nije razumio, da riječi *et brat naš* znače 'još jedan brat naš', nego je mislio da je to ime jednog od te braće. Ipak je razumio da je bila riječ o Zebedrachovu bratu, i zabilježio i to, i rezultat je nenamjerna glosa *et frater eius = Ecbratonas*.

¹ O dosada rečenome vidi točnije Holzer 2003b.

Sličnoga je tipa potvrda drugoga rodbinskog termina u jeziku austrijskih Slavena, ovaj put gornjoaustrijskih: U povelji iz godine 827. čitamo:

Isti Sclauanii ibi praesentes erant: Egilolf. Uualdrat. Liupisco. Zanto. Traninh. Tal. Zemilo. Liupnic. Trepigo. Liupin. Uuelan. Uuittan. Uuento. T a g a z i n o Tesco. Ocatino. Zebon. Zenasit. Zinacho. Dabramus. Medilim.

U ovom popisu slavenskih svjedoka, što ga je očito diktirao neki Slaven, nje-mački je pisar zabilježio *Tagazino* kao da je to ime, ne znajući, da se tu radi o sinu prije spomenutoga *Uuenta* i da je *Tagazino* slavenski izraz za ‘sina ovoga’, tada *taga synъ*, kasnije *togo synъ*. *Ecbratonas* i *Tagazino* predstavljaju skupa mali isječak rodbinske terminologije i paradigme zamjenica.² Osim toga, ova dva popisa imena, u kojima se javljaju dvije slavenske sintagme *Ecbratonas* i *Tagazino*, mogu se, budući da su ih diktirali Slaveni, smatrati kratkim slavenskim tekstovima devetoga stoljeća s područja današnje Austrije.

3. Posebnom tipu potvrda za apelative slavenskoga jezika u Austriji pripada-ju slavenske posuđenice u njemačkom kao *die Jausen* iz slav. *južina* ‘ručak’, *Munkn* iz slav. *mōka* ‘brašno’, *Keuschen* iz slav. *xūšā*, kasnije *xyša* ‘hiša’, *Pranter* ‘tavan’ iz slav. **pretro*, *Oder (Otter)* u sličnom značenju iz slav. *odrъ* i druge.³

4. Po opsegu su najznačajnije vrelo spoznaje o leksici slavenskoga supstrata u Austriji imena geografskih objekata preuzeta iz slavenskoga u njemački. Doduše, ta su imena kao potvrde slavenskih leksema vrlo različitoga kvaliteta. Razlikuju se naprimjer po tome, je li u vrelu rečeno da se radi o slavenskom imenu ili ne.

Da se radi o slavenskom imenu rečeno je naprimjer u povelji iz godine 832., u kojoj se uspostavlja neka granica u Donjoj Austriji *usque in medium montem, qui apud Uuinades Colomezza vocatur*. Oronim *Colomezza* tumači se kao slavenski *kolomezza* ‘međa označena kolcima’, i *Uuinades* je latiniziran starovisokojemački izraz za Slavene.⁴

U blizini ovoga brda nalazi se drugo brdo koje se danas zove *Reidling*, što se pouzdano etimologizira kao slav. *rudъnikъ* ‘rudnik’. U povelji iz godine 976. odnosno 979. čitamo *usque in montem qui dicitur Sclauanice Rûznic*; dakle, rečeno je da je to slavensko ime. Naravno, *Rûznic* treba emendirati na **Rûdnic*.⁵

5. No kvaliteta etimologije nekoga imena ovisi i o tome je li njegovo apelativno značenje dokumentirano ili se to značenje tek mora etimološki ustanoviti.

² Vidi Holzer 1996: 91, 97 (s literaturom).

³ Vidi Lessiak 1910: 281–283; Pohl 1996: 314. Važne su i zbirke u Štrekelj 1909 i Müller 1971.

⁴ Vidi Holzer 2001: 51–53 (s literaturom).

⁵ Vidi Holzer 2001: 88 (s literaturom).

Dokumentirano je značenje dotičnoga imena naprimjer prijevodom imena u samome vrelu. Takve je slučajeve skupljao Simon Pirchegger; navest ću samo jedan takav primjer: U štajerskoj povelji godine 970. piše: *curtem ad Vduleniduor, lingua sclavanisca sic vocatam, theodiscę vero Nidrinhof nominatam*. Ovdje se slavenski *Vduleniduor* (usp. slovenski *v dolnji dvor*) prevodi starovisokonjemačkim *Nidrinhof*.⁶

Prijevod nekoga geografskog imena ne mora nužno biti napisan u vrelu; može biti dokumentiran i na drugi način, naprimjer tako da pored ponijemčenoga slavenskoga imena postoji i izvorno njemačko ime, a da se ta dva imena međusobno prevedu a odnose se na dva geografska objekta među kojima postoji odnos *pars et totum*. Tako je, čini se, u podatku iz kraja 15. st. koji glasi *auf der Lüß zu Lossnitz*. *Lüß* je ime seljačke kuće, i *Lossnitz* je teren na kojem ta kuća stoji. Ime *Lossnitz* potječe vjerojatno od slavenskoga apelativa *losъnica* 'zemlja srećkom podijeljena', koji pak sadrži riječ *Los* posuđenu iz njemačkoga. A njemački *Lüß* ima isto značenje kao *Los* i stoji prema *Los* u odnosu *ablauta*. Prema tome, njemačko ime kuće *Lüß* donekle prevodi slavensko ime *Lossnitz* terena na kojem stoji.⁷ Sličan odnos postoji u podatku iz godine 1367: *In der Trefnich daz Reut*: Ime *Trefnich* je ponijemčeno slavensko *trěbъnikъ*, što je označilo krčevinu, i *Reut* je bio izvorni njemački apelativ za krčevinu⁸.

Značenje nekoga slavenskoga imena može biti dokumentirano i *ex oppositione* prema značenju nekoga njemačkoga imena. Jedno od najviših brda Donje Austrije zove se *Ötscher* i zvalo se u srednjem vijeku *Ötschan*. Već se to ime davno tumačilo kao slavensko *otъčanъ*, što je izvedenica od riječi za oca, koja je zastupana u slovenskom *očan*. Ova je etimologija besprijekorna i nema povoda da se u nje sumnja, i nazivanje visokoga brda po liku staroga gospodina ima dosta paralela. Ipak se ova tvrdnja o značenju toga imena temelji samo na etimologiji, sve dok se ne uzme u obzir da se susjedno brdo, u pejzažu *Ötscheru* jasno suprotstavljeno i koordinirano, zvalo *Muhmenalpe*, dakle po liku stare gospođe. Radi se, dakle, o dva brda nazvana po muškome i ženskom liku, o paru. U ovom se kontekstu može tvrditi, da je značenje imena *Ötscher* na poseban način dokumentirano imenom *Muhmenalpe* – na poseban način, jer nema tu prijevoda slavenskoga imena dotičnoga geografskog objekta na njemački, nego ima dva imena, slavensko i njemačko sa suprotstavljenim značenjima i dodijeljena suprotstavljenim objektima. S obzirom na taj mikrosistem ime *Muhmenalpe* upućuje na značenje imena *Ötscher*.⁹

⁶ Vidi Pirchegger 1927: 230–231.

⁷ Vidi Holzer 2001: 75 i 2002.

⁸ Vidi Holzer 2001: 114 (s literaturom).

⁹ Vidi Holzer 2001: 78–83 i 2003a. Zanimljivu paralelu pruža Katičić 2002.

Slučajevi u kojima je značenje nekoga imena dokumentirano na bilo koji način zapravo su izuzetci. U velikom postotku slučajeva treba se osloniti na etimološku znanost kako bi se ustanovilo apelativno značenje nekoga slavenskoga imena u Austriji.

6. Obično razumijemo ime jer znamo iz bilo kojega razloga što znači dotičan apelativ. Ima i obratnih slučajeva, u kojima se o značenju nekoga apelativa može više saznati na temelju njegove uporabe u geografskim imenima.

Naprimjer hidronimija pokazuje da pridjevi *črnъ* ‘crn’ i *bělъ* ‘bijel’ imaju dodatno značenje uz značenje dotične boje. Pridjevi za crnu i bijelu boju nekada su služili i za razlikovanje dviju rijeka ili potoka tamo gdje jedan utječe u drugi. Uvijek utječe crn potok u bijel ili obrnuto. Pridjevi *črnъ* i *bělъ* služili su dakle etiketiranju suprotstavljenih veličina u binarnom sistemu, imali su dakle značenja koja danas etiketiramo brojkama nula i jedan ili znakovima plus i minus. I to ne samo u slavenskome, nego i u drugim jezicima. Posebno jasno to načelo imenovanja rijeka i potoka očituje se u slivu donjoaustrijske rijeke Pielach. *Pielach* je složenica iz slavenskoga *běla* i njemačkoga *Ache*, značenje je, dakle, ‘bijela rijeka’. U Pielach utječe *Sierning*, čije ime potječe od slavenskoga *črnikъ* ‘crn potok’. Drugi potok u slivu rijeke Pielach zove se *Loich*, što je ime keltskoga podrijetla i znači ‘bijela’ – usp. grčku etimološku usporednicu λευκή –, i nekoliko drugih pritoka rijeke Pielach zove se *Weißbach* i *Schwarzenbach*. Bez onomastike valjda ne bismo saznali za ovo sekundarno značenje dotičnih pridjeva.¹⁰

Drugi je primjer slavenski pridjev *pakъ*. Koliko ja vidim u potvrđenoj apelativnoj leksici slavenskih jezika, ta riječ postoji samo kao prilog odnosno veznik ili u duljim oblicima kao *opakъ*, koja može služiti i kao prilog i kao pridjev. No onomastika pokazuje da je postojao i p r i d j e v *pakъ* i da je značio ‘mičući se u suprotnom smjeru’. Onomastički odraz ovoga pridjeva je ime *Paka*, koje se pojavljuje nekoliko puta kao hidronim i – sekundarno – kao toponim u Hrvatskoj, u Sloveniji, u Češkoj, u Rusiji i u Austriji. Već je Lochner von Hüttenbach tumačio ime štajerske *Pack* na granici među Štajerskom i Koruškom, u godini 1245. potvrđeno kao *Paka*, kao slavensko *paka voda* sa značenjem ‘das nach der anderen Seite fließende Wasser’ – voda koja teče na drugu stranu¹¹.

Druga *paka* teče u Donjoj Austriji. Zove se danas *Pockau*, a u 12. stoljeću potvrđeno je njezino ime kao *paca*. Vododijelnica, s koje teče taj potok u rijeku Erlafu, zove se *Brettl* – točnije rečeno, tako se zove selo na obronku vododijelnice –, i *Brettl*, u 13. stoljeću potvrđeno kao *Predel*, slavenska je riječ *prědělъ*,

¹⁰ Vidi Holzer 1994–95 i 2001: 95–96. Usp. slično opažanje u Šimunović 1986:25, fusnota 22.

¹¹ Vidi Lochner von Hüttenbach 1985: 32.

koja znači ‘vododijelnica’. Može se čak razumijeti zašto se baš taj potok zove *paca* > *Pockau*, zašto je baš on voda koja teče u suprotnom smjeru i u usporedbi s čime je njegov smjer suprotan. Kada su Slaveni polazeći od donjega Dunava krenuli uz njegovu obalu uzvodno do ušća Erlafe i uz njezinu obalu opet uzvodno do ušća Male Erlafe i dalje uz obalu Male Erlafe, stigli su neki do vododijelnice između Male i Velike Erlafe, gdje se nalazi selo *Brettl*, i dalje do potoka zvanoga *Pockau*. Na cijelome tome putu od donjega Dunava do sela *Brettl* voda im je uvijek tekla u susret, tek iza *Brettla* nije im tekla u susret, nego se kretala u istom smjeru kao i oni – dakle, u suprotnom smjeru nego sve vode prije.¹²

7. Srednjovjekovni slavenski jezik u Austriji, premda je rano izumro u većem dijelu zemlje i slabije dokumentiran u usporedbi sa zemljama, u kojima se još danas govori slavenski, ipak je bio slavenski jezik kao svi drugi u ono vrijeme, te usporedno slavensko jezikoslovlje ne može biti potpuno ako se taj jezik ne uzme u obzir koliko se može.

LITERATURA

- Holzer, Georg 1994–95. Weiße und schwarze Flüsse, *Österreichische Namenforschung* 22–23, 35–53
- Holzer, Georg 1996. Zu Lautgeschichte und Dialekten des mittelalterlichen Slavischen in Österreich, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 42, 81–110
- Holzer, Georg 2001. *Die Slaven im Erlaftal. Eine Namenlandschaft in Niederösterreich* (= Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde, ed. Anton Eggendorfer i Willibald Rosner, Band 29 = NÖ Schriften 136 Wissenschaft), Wien
- Holzer, Georg 2002. Zur Sprache des mittelalterlichen Slaventums in Österreich. Slavisch unter bairischem Einfluss, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 48, 53–72
- Holzer, Georg 2003a. Slavisches Altertum im Erlaftal im Lichte von Namenskunde und Philologie, Beiträge zum 22. *Symposion des NÖ Instituts für Landeskunde „Regionalgeschichte in der Eisenwurzen am Beispiel des Raumes Scheibbs“* u Scheibbsu, 1.–4. VII. 2002 (= Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde [broj sveska još nije poznat], ed. Ursula Klingeböck i Martin Scheutz), St. Pölten (u tisku)
- Holzer, Georg 2003b. Zum Wortschatz des slavischen Substrats in Österreich I. Schichten und Areale, *Studia etymologica Brunensia* 2, ed. Ilona Janyšková i Helena Karlíková, Praha (u tisku)

¹² Vidi Holzer 2001: 50, 83–86 i 2003a.

- Katičić, Radoslav 2002: G. Holzer, Die Slaven im Erlauftal. Eine Namenlandschaft in Niederösterreich, Wien 2001, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 48 (2002), 259–262
- Lessiak, Primus 1910. Alpendeutsche und Alpenlawen in ihren sprachlichen Beziehungen, *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 2, 274–288
- Lochner von Hüttenbach, Fritz 1985. *Bergnamen in der Steiermark. Eine Übersicht* (= Grazer Linguistische Monographien 1), Graz
- Müller, Bärbel 1971. *Zur Typisierung des Einflusses slawischer Sprachen auf den Wortschatz der deutschen Sprache. Dargestellt am Beispiel des Bairisch-Österreichischen*, Berlin (disertacija)
- Pirchegger, Simon 1927. *Die slavischen Ortsnamen im Mürzgebiet*, Leipzig
- Pohl, Heinz Dieter 1996. Zur Sprache der Freisinger Denkmäler. Beziehungen zwischen der Sprache der Freisinger Denkmäler und den Ortsnamen Oberkärntens und Osttirols alpenlawischer bzw. slowenischer Herkunft, *Zbornik Brižinski spomeniki*. Uredili dr. Janko Kos, dr. Franc Jakopin in Jože Faganel s sodelovanjem dr. Petra Štiha, dr. Marijana Smolika, dr. Darka Dolinarja, Ljubljana, 311–321
- Šimunović, Petar 1986. *Istočnojadranska toponimija*, Split.
- Štrekelj, K. 1909. *Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev*. Posebni natisek iz „Časopisa za zgodovino in narodopisje“ V. 38–103. in VI. 1–69, 115–128., Maribor

Zum Wortschatz des slavischen Substrats in Österreich II. Das Datenmaterial im Überblick

Zusammenfassung

Die mittelalterlichen slavischen Dialekte im heutigen Österreich waren eingefügt in das gemeinslavische Dialektkontinuum, so dass davon auszugehen ist, dass ihre Lexik zum Teil mit der des damaligen Tschechischen und zum Teil mit der des damaligen Slovenischen übereinstimmte. Da es sich außerdem um ein Gebiet der karolingischen Slavenmission handelte, musste dort auch der „westliche Missionswortschatz“ Anwendung gefunden haben.

Ansonsten informieren über den Wortschatz des slavischen Substrats in Österreich zwei „unfreiwillige Glossen“ (*Tagazino* und *Ecbratonas*), ins Deutsche übernommene Lehnwörter (*Jausen*, *Munkn*, *Keuschen*, *Pranter*, *Oder* u. a.) und Nachrichten darüber, wie die Slaven geographische Objekte benannten (*Colozmezza*, *Rúznic*). Manche Namen sind in der Quelle selbst ins Deutsche übersetzt

(*curtem ad Vduleniduor, lingua sclavanisca sic vocatam, theodiscę vero Nidrinhof nominatam*). Die Bedeutung der übrigen Namen muss etymologisch ermittelt werden, sofern nicht zufällig eine Übersetzung in der topographischen Bestimmung mitenthalten ist (auf der *Lüss* zu *Lossnitz*; *In der Trefnich daz Reut*). Eine Bedeutungsbestimmung zu einem slavischen Namen kann auch ex oppositione zu einem deutschen Namen erfolgen (*Ötscher* ~ *Muhmenalpe*).

Gelegentlich kann die Verwendung slavischer Wörter in Namen helfen, die appellativische Bedeutung oder grammatische Eigenschaften dieser Wörter genauer zu ermitteln (*črnъ* 'schwarz' und *bělъ* 'weiß'; *pakъ* 'umgekehrt' als Adjektiv).

Trotz der weniger günstigen Quellenlage war das Slavische Österreichs ein Slavisch wie jedes andere und ist somit gleichberechtigter Gegenstand der vergleichenden slavischen Sprachwissenschaft.

Ključne riječi: slavenski leksik u Austriji, osobna imena, toponimi, *črnъ*, *bělъ*, *pakъ*

Key words: Slavic lexic in Austria, proper names, place-names, *črnъ*, *bělъ*, *pakъ*